

25 anys de Plana Rasa

La revista semestral de l'Associació Cultural Sucarrats de Mont-roig, ha arribat al seu número 50 amb una salut de ferro. [p.4]

Trobada de centres d'estudis a Fraga

L'IEBC IEA va acollir la XII Trobada de Centres d'Estudis de Lleida, la Franja, Alt Pirineu, Aran i Andorra. [p.7]

TEMPS DE FRANJA

Revista de les Comarques
Catalanoparlants d'Aragó

Víctor Vidal, agricultor ecològic

El llaurador i divulgador de la Portellada explica la seua trajectòria en el conreu ecològic. [p.10]

El Ball dels Totxets, reconegut

Recuperat l'any 1979 per uns joves de Camporrells, ha estat declarat Festa d'Interès Turístic d'Aragó. [p.17]

Styli locus
21
MÉS ENLLÀ

LA FRANJA VOTA

[p.14]

Sumari

- 2 Cartes dels lectors
- 3 Editorial
Vinyetes al vent
- 4 Matarranya
- 6 Lo primer camí
- 7 Baix Cinca
- 10 Entrevista
- 12 Llitera
- 13 Ribagorça
- 14 A fons
- 17 Aragó
- 18 Personatges
- 19 Reportatge

Imatge coberta: Muntatge sobre una il·lustració de P. Jędrzejczyk

TEMPS DE FRANJA 142

Edita:

Iniciativa Cultural de Franja

C. Major 4, 44610 Calaceit. T. 978 85 15 21
 · Associació Cultural del Matarranya
 · Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
 · Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès i Isabel Calaf
 info@teresantolin.com

Gestió i administració: Cèlia Badet

Cap de redacció i maquetació gràfica:
 Isabel Calaf · tempsdefranja@gmail.com

Consell de redacció:

Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho.
 Baix Cinca: Rosa Arqué, Hugo Sorolla.
 Llitera: Josep Espluga
 Ribagorça: Glòria Francino.

Seccions:

Matarranya, Isa Calaf. Baix Cinca, Rosa Arqué;
 Llitera, Josep Espluga; Ribagorça, Glòria Francino;
 Cultura, Hèctor Moret; Entrevistes, Ramón Mur;
 PPCC, Hugo Sorolla; Aragó, Carles Terès.

En aquest número: Marina d'Algars, Patrici Barquín,
 Esteve Betrià, Joaquim Montclús, Josefina Motis,
 Francesc Ricart, Màrio Sasot, Ramon Sistac,
 Natxo Sorolla, Josep Ramon Vidal.

Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antolín
 info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellès

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

En venda a:

Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia i Kiosko Casanova. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Lleida:** Llibreria de la Generalitat. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saldí:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papeleria Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** Llibreria El Temple. **Vall-de-roures:** Llibreria Serret.

Cartes dels lectors

Bona faena

A Aragó s'ha fet una bona faena, m'a-treviria a dir que excel·lent, associant la nostra llengua (tant o més aragonesa que el castellà, no ens n'oblidem) a una determinada tendència política o fins i tot a un imaginat imperialisme de pa sucat amb oli dels catalans, com si no en tinguéssim prou ells, de problemes. Eixa "bona faena" no té gaire mèrit si tenim en compte que, els interessats en l'enfrontament entre els antics territoris de la Corona d'Aragó, tenen los grans mitjans de comunicació a la seua disposició, el poder econòmic i la influència (per no usar una paraula més gruixuda) sobre el poder executiu i judicial. Resultat? Han aconseguit que parlar la nostra llengua siga un problema. A ningú no ens agrada tindre problemes. Més val no molestar, no ser tan "radicals" de voler parlar el nostre català (o valencià o xapurriau o com li vulgueu dir) al nostre territori. Este és el primer pas per a què l'anem abandonant. Si tots parlem castellà, problema resolt. El segon pas ja ve rodat: com que no parlem català per a no molestar ni parèixer radicals, deixa de tindre utilitat. Au, ja no cal que el fem servir! És el que passa ací al País Valencià i també a les zones més poblades de Catalunya.

Esta carta me l'ha inspirat la polèmica que hi ha hagut a les xarxes pel topònim usat al

cartell de la Trobada Cultural a la capital del Matarranya. Es veu que el nom castellà ha fet fortuna i una 'vall' ja no és vall, sinó 'val' ('val' descompte? ballem un 'vals'?) i el roure de tota la vida ha desaparegut en favor d'un 'robre' més propi dels territoris de parla aragonesa. I escriure Vallderoures (amb o sense guionets) és un sacrilegi propi de radicals sense ànima. L'assimilació del Matarranya a la uniformitat castellana (de la resta d'Aragó ja ni en parlo) avança imparabile, però pareix que a la capital la cosa va a tota pastilla. Mon tio en pau descanse, que era de la vora, ja m'ho deia: "A Vallderoures, com és cap de partit, n'hi ha molts funcionaris 'finolis' que no parlen com natres perquè fa de llaurador i és massa bast. I molts fan com ells pensant-se que així pareixen de capital". Sé que a Vallderoures hi ha gent que treballa fort per la cultura de la comarca, començant per l'impagable Octavio Serret, però es veu que encara n'hi ha que segueixen la inèrcia *finolis*, perquè no recorde cap altra vila on s'haja celebrat la Trobada a on el nom del poble haja sigut un problema. El cantautor de Sueca deia que qui perd els orígens perd la identitat. Jo en discrepe una mica: crec que qui renuncia als orígens és perquè se n'averkonyix, de la seua identitat, per molt que ho vulga dissimular. Pels fets els coneixereu.

Juanjo Garcia Mora
 Vinarós

A Temps de Franja volem saber la teua opinió. Envia'ns les teues cartes, tot indicant el teu nom i població, a: tempsdefranja@gmail.com

COMARCA DEL

matarranya

INSTITUTO DE ESTUDIOS
 ALTOARAGONESES
 Diputación de Huesca

GOBIERNO DE ARAGON

Diputació de Lleida

INSTITUT
 D'ESTUDIS
 ILERDENCS

Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Generalitat de Catalunya

Revista de les Comarques
 Catalanoparlants d'Aragó

SUBSCRIU-T'HI

T. 978 85 15 21

tempsdefranja@gmail.com

Recordem a tots els subscriptors de *Temps de Franja* que ens comuniquin la seva adreça de correu electrònic a **redaccio@tempsdefranja.org** per a rebre els butlletins electrònics

Charrín, Charrán: una flor no fa estiu... o l'inici d'un canvi?

És probable que la majoria de lectors ja n'esteu al cas: Aragón TV va estrenar el passat 5 de maig el programa *Charrín charrán*, un petit magazín setmanal de reportatges i entrevistes de mitja hora de durada. Molts usuaris de les xarxes socials, així com associacions i mitjans de comunicació, s'han fet ressò de l'estrena, ja que és el primer programa televisiu emès en aragonès. I malgrat que l'espai s'emet mig d'amagatotis els diumenges de bon matí, ha gaudit d'una bona rebuda: l'última edició emesa abans d'escriure aquest editorial, la del 16 de juny, ha assolit un 10,8% d'audiència, dada que supera dos punts la mitjana de la cadena.

No cal que dir que des de la nostra revista celebrem l'arribada de *Charrín, Charrán*, és una bona iniciativa i li desitgem una llarga vida, i també una millor posició a la graella, val a dir-ho. Ara bé, no ens podem estar de fer palès que un programa així arriba tard, si més no 13 anys tard. La difusió de l'aragonès (ep, i també del català!) hauria d'haver estat un dels objectius fundacionals de la radiotelevisió aragonesa. Doncs bé, lluny de tot això, l'ocultació de l'existència del patrimoni lingüístic aragonès ha estat permanent, i hi ha hagut situacions en aquest sentit que provoquen gran perplexitat.

A tall d'exemple, encara ara no ens sabem avenir de l'emissió del 30 de gener d'enguany del programa *Un lugar para quedarme*, que a la pàgina web de la televisió aragonesa es descriu com un espai que vol conèixer com és la vida als pobles aragonesos. En l'edició esmentada, dedicada a Benasc, el reporter entrevista un pastor, que li explica els ets i uts de les cabres i les ovelles... en aragonès. En un primer moment, el deixa fer: "Más o menos lo pillo". Però finalment sembla incapaç d'entendre'l i l'acaba tallant: "Félix, Félix, en castellano que no me estoy enterando".

Els presentadors de Charrín, Charrán
ARAGÓN TV

Natxo Sorolla, al seu blog *Xarxes socials i llengües*, també denuncia aquesta manera de fer de la televisió aragonesa. Sorolla, en una entrada que recomanem del tot, explica com la cadena va dedicar un capítol del programa *Unidad móvil* a Arenys de Lledó, i denuncia com "Aragón TV fa interactuar espontàniament un matrimoni catalanoparlant d'Arenys en castellà, perquè el català no pot eixir com a llengua normal a la TV autonòmica". I tot seguit reproduceix el diàleg en què la reportera descobreix amb estupor que un veí de la població que es diu Josep:

—¿Como le llamas Josep, si él es de Aragón?

—Sí, mi abuelo también se llamaba Josep.

—¿Y de dónde era tu abuelo?

—Mi abuelo era natal de aquí del pueblo.

—Y aún así, Josep..."

Tot seguit, la reportera s'adreça a una perruqueria del poble, i continua l'astorament: "Me sorprende, Elia, que aquí, esta peluquería, en pleno Teruel, porque esto no deja de ser Teruel, se llame *Dit i fet*". Per enllestir l'entrada, Sorolla destaca que al blog *A Purnas en o Zierzo* "parlen de com Aragón TV fa este procés d'amagar la llengua [...]. I com això fa que hi haigues gent de territoris castellanoparlants que pugue dir

que l'aragonès o el català no es parlen a Aragó, perquè mai els han sentit".

Doncs bé, l'estrena de *Charrín, Charrán* hauria de ser un primer pas perquè els mitjans públics aragonesos aposten per una gestió més sana de la realitat lingüística del territori. S'ha de poder explicar l'existència de les altres dues llengües aragoneses amb tota naturalitat, i en cap cas s'hauria de forçar ningú a parlar en castellà. Però sobretot pensem que seria molt positiu l'existència de programes tant de televisió com de ràdio en aragonès i en català més enllà del folklore.

És tan descabellat imaginar, per exemple, un informatiu diari en català i un altre en aragonès tant a Aragón TV com a Aragón Radio? És cert que en el cas del català ja tenim mitjans a l'abast, però cap que duga a terme la tasca de mostrar la realitat del dia a dia de les nostres comarques: és un paper que li pertoca a la radiotelevisió pública aragonesa. TV3 i Catalunya Ràdio emeten des de fa dècades programes en aranès de manera diària i estable. És un model que hauria de servir de referència per als mitjans públics aragonesos: el català i l'aragonès són la seua gran assignatura pendent.

VINYETES AL VENT. Per Tarroc

Vint-i-cinc anys de *Plana Rasa*

// CARLES SANCHO

Plana Rasa és una revista de l'Associació Cultural Sucarrats de Montroig que el passat hivern publicava el número cinquanta i, per tant, aconseguia la important fita dels seus vint-i-cinc anys de pervivència en la informació local. És probablement el projecte més potent de l'Associació Cultural Sucarrats que va nàixer un any abans, en un moment on les entitats locals culturals començaven a constituir-se durant la dècada dels vuitanta del segle passat i tenien una gran força a tot el Matarranya. *Plana Rasa* és una revista que publica dos números anuals coincidint en els moments de més mont-roigins i visitants a la vila: les entranables festes de Cap d'Any i les patronals d'Agost. Va començar el seu camí a l'inici del 1993 i, puntualment, ha aparegut a casa dels socis ininterrompudament durant tot este temps. I, per este motiu, és la revista local més antiga de la comarca del Matarranya i la que més números ha publicat. En les seues pàgines trobem articles en català i en castellà, segons la llengua dels col·laboradors, i des del primer número. *Plana Rasa* ha evolucionat molt des del seu inici, la primera impresa en dos colors i amb 23 pàgines, l'actual a tot color i 80 pàgines de contingut. La progressió és magnífica. A través de *Plana Rasa* ens ar-

riben les notícies de la població, els actes que s'hi celebren, l'opinió dels veïns, la creativitat literària, la informació de Casa la Vila i Montroig a la premsa, una secció que va iniciar-se en el primer número però que ha multiplicat les pàgines per l'augment de mitjans d'informació escrits: *Notícies del Matarranya*, Bajo Aragón Digital, Ràdio Matarranya, *Temps de Franja*, Comarques Nord... I és que donar a conèixer la vila, els seus habitants, la seua història, la seua llengua... ens ajuda a estimar més el territori i la població, i és el compromís i la col·laboració amb un gran projecte col·lectiu el que uneix el veïnat d'una vila menuda però dinàmica com Montroig. Esta és la motivació que ha mogut l'Associació Cultural Sucarrats a crear *Plana Rasa*.

En el primer número escrivien els socis responsables de la publicació els objectius per a editar la revista i que l'han mantingut en molt d'es-

Portada del número 50 de *Plana Rasa*

CARLES TERÉS

forç durant tots estos anys de trajectòria: “Encara que definir el talent d'una publicació es quasi impossible, volem deixar clar que el nostre objectiu és el d'unir més la gent de Montroig, tant la que hi viu habitualment, la que ve a passar les vacances, la que va emigrar i quasi no ha tornat, o la que té una afecte especial a este lloc. Estem oberts a tots i vo-

lem que la gent hi participe, necessitem idees, col·laboració, ho necessitem absolutament tot. Un punt que voldríem deixar molt clar, respecte a la llengua o idioma, és que anem a respectar totalment a l'autor de cada escrit, els publicarem tant si estan escrits en castellà, en català o en mont-roigí en gramàtica castellana o catalana.”

Una declaració d'intencions que segueix ben present cada sis mesos en les pàgines de la veterana revista mont-roigina *Plana Rasa*.

ENTRE DOS AIGÜES

Hedonisme // Marina d'Algars

És un corrent filosòfic que veu en el plaer la font de la felicitat. El terme està derivat del grec antic i significa satisfacció, desig. El refús del plaer és el contrari, propi dels ascetes. Els primers texts que en parlen són d'Epicur. Tothom no entén el plaer de la mateixa manera. Per a Joan Fuster, plaer és l'absència de dolor, el principal simbolisme estaria en “l'aspirina”, altres ho relacionen amb la satisfacció dels instints. Sembla que hi ha unanimitat en admetre que el plaer té molt a veure amb el sistema de valors morals personals. El plaer és el principi i fi de la vida feliç. Les principals religions prediquen la renúncia als plaers i la mortificació per a fer-se independents de les passions corporals i trobar la felicitat en valors espirituals.

Heres del “Maig del 68” amb el lema “Prohibit prohibir” ens llancem a la vida amb la finalitat de gaudir del temps, de buscar la satisfacció immediata dels nostres desitjos, de la llibertat com a lema de vida. Això ho coneix perfectament la societat de con-

sum i els Mercats que la fan sostenible. Ens presenten un panorama ampli i divers d'opcions que ens fan sentir lliures per a poder escollir aquesta o aquella marca d'esportives, de perfum o de lleixiu per a desinfectar el lavabo, per exemple. Llibertat per a anar a votar cada quatre anys al partit A, B, C... Però, tenim llibertat per a pensar? És possible pensar lliurement amb la influència de la publicitat, els missatges trampa i la seua incidència en les nostres accions, gustos i fins i tot pensaments? Seriem capaços de renunciar a aquesta vida de benestar per viure amb una visió més ampla vinculada a la conservació del nostre planeta que estem esgotant dels seus recursos naturals i omplint-lo de brossa? Quin és el límit d'aquest consum? Fins on arriba l'esclavitud a la qual estem sotmesos? Addicció, condicionada pels amos del món, al plaer, a la satisfacció immediata de les nostres necessitats, a la distracció permanent. Dependència del consum en una actitud hedonista que ens fa esclaus i potser insolidaris.

Sant Joan al Matarranya

// CARLES SANCHO

La popular festivitat de Sant Joan al Matarranya coincideix amb l'entrada de l'estiu i, per això, des de fa uns quants anys, a la nostra comarca es convoquen gran quantitat d'actes lúdics i culturals. Per exemple a la Torre del Comte se celebra la romeria a l'ermita de Sant Joan, situada a pocs metres de la població. Un edifici monumental ben conservat que amb l'església i l'ajuntament formen un conjunt arquitectònic molt interessant de visitar. Els participants van tindre missa, dinar popular i ball. Una altra vila que celebra la festivitat de Sant Joan és Queretes que, des de fa molts anys, és dia no laborable i s'organitzen gran quantitat d'actes, amb predomini dels musicals a càrrec de l'Associació Musical Francisco Turull: cercavila, concert de la banda i actuació de la coral. També sopar popular, revetlla i foguera. A Pena-roja és tradicional anar, després del sopar, a la caminada popular que s'organitza de la vila a la Mare de Déu de la Font per a rentar-se la cara al màgic Toll de Sant Joan. Els caragols i la coca són menjars tradicionals per a celebrar la festa: 'qui no minge caragols per a Sant Joan, no té diners en tot l'any', diu el refrany popular. A Massalió caragolada i coca al riu Matarranya amenitzada amb focs artificials, i també se'n mengen a Valljunquera i la Freixneda. A Arenys foguera, com a Queretes i Vall-de-roures. A la Vall del Tormo enguany hi va haver una nit musical jove fins la matinada, una bicicletada popular per la via verda com cada any fins a Xerta i la presentació de la nova coral de la vila el mateix dia de Sant Joan a la plaça, formada per vint-i-dos cantaires, dirigida per la professora Ester Carrere. A Vall-de-roures la foguera i els focs artificials van anar a càrrec, com cada any, de la pizzeria Esencia durant un sopar al carrer que organitza l'establiment, la vetllada va estar amenitzada per la xaranga jove Sempre sone bé.

A estes activitats tradicionals dedicades a Sant Joan s'han afegit els

últims anys la convocatòria literària i festiva de la Quema de Artistes que es desenvolupa durant tres jornades a tres municipis propers per facilitar els desplaçaments dels participants: Vall-de-roures, Beseit i Queretes. Els organitzadors de la trobada ofereixen a les poblacions tota classe d'activitats culturals per a totes les edats: exposicions poètiques, fira d'editors i autors, actuacions musicals, passejades literàries, tallers de poesia, projecte Cerillas a les escoles... Un dels objectius de l'or-

Dalt: Coral de la Vall del Tormo.
Baix: Bordón Negro a Vall-de-roures.

CARLES SANCHO

ganització, com diu Maria Lorenzo, principal responsable, és buscar la més gran implicació de la gent que viu a les viles on es du a terme el projecte. I, finalment, la convocatòria de la nit romàntica des de fa tres anys, amb predomini musical, organitzada per l'Associació dels Pobles més Bonics d'Espanya en què hi van participar al Matarranya les viles de Vall-de-roures i Calaceit, que formen part de l'entitat. Estes últimes programacions festives se celebren coincidint en l'entrada de l'estiu i la nit més curta de l'any.

El català, una llengua Guadiana

// MÀRIO SASOT

Dos de les primeres coses que mon pare va fer la tardor de 1956, quan tota la família ens vam traslladar a viure de Saidí a Saragossa, van ser: subscriure's al diari *Amanecer* (*órgano del Movimiento*) i fer-se soci de la Casa Catalana. Això volia dir que mon pare tenia molt clares dos coses: la seua ideologia i quina llengua parlava.

Això no volia dir tanmateix que li donés molta importància i transcendència a la seua llengua materna. De fet, només arribar els pares van deixar de parlar-la a casa, potser perquè mon germà, que acabava de nàixer, i jo, que tenia cinc anys, ens centréssem en el castellà i no ens féssem un embolic a estudi entre una llengua i l'altra.

El català quedava reservat per a parlar amb la família per telèfon, a les cabines que hi havia a la seu de la Telefònica al passeig de la Independència, i quan anàvem de vacances al poble.

Los pares empraven també el català, curiosament, per relacionar-se amb els membres de la Casa Catalana de Saragossa, de la qual, com he dit, es van fer socis només arribar a viure a la capital, coincidint amb la inauguració de la seua seu social. En aquell cèntric local de la Gran Via els pares hi assistien a les festes de cap d'any i a altres actes culturals que s'organitzaven quasi tots els mesos. Penso que van trobar, en fer-se socis d'aquella entitat, una manera d'integrar-se en la gran ciutat a través d'una gent que parlaven la seua mateixa llengua, una manera, diguem-ne que més suau, de socialitzar en un entorn desconegut i hostil.

Pel que fa a mi, tot i que em va sorprendre aquella dràstica decisió dels pares de canviar de registre idiomàtic a casa, no em va importar massa perquè el castellà que sentia dels professors a la nova escola saragossana, el que parlaven los companys d'estudi, molts dels quals procedien de llocs allunyats de la capital, eren una font de sorpreses agradables que satisfien la meua curiositat.

A més, en aquells primers mesos de viure a la capital, me trobava de

vegades amb situacions a les quals no hi treia l'entrellat i que em deixaven una mica perplex, al temps que em divertien bastant.

Una nit, mentre sopàvem tots a la taula, li vaig preguntar al pare:

—Per què li diuen 'Latassa' a aquest carrer on vivim? ¿Què no parlen castellà a Saragossa?

—És clar que parlen castellà. Pos com li haurien de dir a aquest carrer, segons tu?

—Pos *la calle del Vaso!*

Però sense adonar-me, aquella precipitada immersió lingüística monolingüe en castellà, va portar a la llarga, un indesitjada pèrdua. Poc a poc, quan anava de vacances al poble m'era més còmode parlar amb els companys de la colla en castellà i ells acabaren contestant-me i relacionant-se amb mi en eixa llengua. No va ser el mateix amb els avis i oncles materns que van continuar parlant-me en català independentment de la llengua que jo utilitzés.

A casa de l'àvia paterna, que vivia amb un des seus fills i la seua dona, la tia Nati, una dolça dona navarra i euskoparlant, la pista d'aterratge per a parlar exclusivament en castellà estava inevitablement desplaçada.

Va ser molts anys després, quan vaig anar a treballar a Barcelona en acabar els estudis a la universitat de Saragossa, que van tornar los ressos de la meua llengua materna i vaig lamentar no recordar-la prou be. El substrat lingüístic emmagatzemat al meu cervell em va servir per a recuperar lèxic ràpidament i per a actualitzar paraules, expressions i estructures noves del català, fins al punt que als pocs mesos d'estar vivint a Santa Coloma de Gramenet vaig estar en condicions (o no, però ho vaig fer) de donar una xerrada en català animant a participar en els òrgans locals i les activitats de l'Assemblea Democràtica de Catalunya un públic selecte i interessat del Barri del Centre, únic lloc de la ciutat on hi havia catalanoparlants de soca-rel. Estem parlant de finals de l'any 1974 i principis de 1975.

Molts més anys després, crec que va ser l'any passat, en un sopar de

viejos rojeros a Saragossa, el que en aquella època era el secretari general del Moviment Comunista d'Aragó, José Ignacio Lacasta Zabalza, em va confessar que, en una reunió del Comité Central, el secretari del Moviment Comunista de Catalunya, Ignasi Álvarez Dorronsoro li va comentar en un apart:

—Oye, este tío que nos habéis mandado de Zaragoza, es un fiero. En menos de seis meses que lleva aquí ya habla catalán y da charlas en esa lengua.

Caps dels dos sabia en aquells temps que jo procedia de la Franja. Ni tan siquier devien saber llavors que la Franja existia.

Després de sis anys de viure a Santa Coloma, treballant políticament en el moviment veïnal, cultural i periodístic, vaig tornar a Saragossa.

A partir de llavors, principis dels anys 80, vaig anar molt més sovint al meu poble, vaig viatjar i conèixer molt més la realitat de la Franja i vaig entrar en contacte amb la gent de les associacions culturals, com els Consells Locals de la Franja, IEBC, ASCUMA i les seues publicacions.

En definitiva, vaig tindre finalment consciència de la meua identitat lingüística i de la situació de menyspreu, marginació i opressió que vivia la nostra llengua catalana a l'Aragó.

A partir d'aquí vaig tindre la necessitat, per coherència amb la cerca de la dignitat d'aquesta llengua, d'aprendre a escriure-la i vaig anar un temps a les classes de català que donava la professora Rosa Fort a la Universitat de Saragossa. I d'aquí a escriure el llibre "Així s'escriu a la Franja" i d'altres, i a dirigir Temps de Franja i a escriure articles, i a divulgar la poesia dels nostres autors a través del duo Recapte, etc., i fins ara.

A *Lo primer camí*, diverses persones de la Franja expliquen en primera persona quin va ser el moment en què es van adonar que l'idioma que parlaven era molt més que un "parlar mal", "parlar bast", "xapurriat" o una llengua adscrita només al seu poble. Envia'ns la teua experiència!

redaccio@tempsdefranja.org

Fraga acull la XII Trobada de Centres d'Estudis de Lleida, la Franja, Alt Pirineu i Andorra

// INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX CINCA IEA

L'Institut d'Estudis del Baix Cinca IEA va acollir el passat dissabte 15 de juny la XII Trobada de Centres d'Estudis de Lleida, la Franja, Alt Pirineu, Aran i Andorra. L'aplec, de caràcter anual, es va celebrar a Fraga i va estar organitzat per la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC) i l'Institut Ramon Muntaner (IRMU), juntament amb l'IEBC IEA.

Pràcticament tota la jornada es va celebrar al Palau Montcada de Fraga. Primerament, Josep Santesmases, M. Carme Jiménez i Pep Labat, presidents de la CCEPC, IRMU i IEBC IEA respectivament, van donar la benvinguda als assistents i van justificar la necessitat de fer aquests tipus de trobades, així com la tria de Fraga com a seu de la XII edició. Després, Pep Labat, president de l'IEBC IEA, va explicar de manera exhaustiva els objectius, naturalesa i història de l'associació de la qual és president, així com aspectes organitzatius i de funcionament; i també va detallar un projecte de cada una de les seccions de l'entitat: estudi i llibre *Traces d'un passat llunyà* de Jacint Bonales (Recerca i Edicions), revista *Temps de Franja* i suplement (Comunicació), Reproducció d'*Eros cavalcant un dofí* de Vil·la Fortunatus (Patrimoni Cultural i Natural) i l'Eixovaret lingüístic (Normalització Lingüística i Cultural). Tot seguit, es va fer la presentació del llibre *La línia del Cinca a la guerra civil. Les fortificacions de la Generalitat de Catalunya al front d'Aragó (1936-1938)* a càrrec de David Tormo, un dels autors, acte que va despertar molt d'interès entre els assistents per tractar-se d'un estudi molt detallat d'un tema pràcticament desconegut per tothom. Seguidament, es va procedir a presentar projectes de la CCEPC, IRMU i d'alguns dels catorze centres d'estudis que van assistir a la trobada, com per exemple, el "Pro-

jecte Ilergècia" del Grup de Recerques de les Terres de Ponent i el "Projecte L'Angorfa" de Coses del Poble de Mequinensa. Per últim, Idoya Moreno, de l'Oficina de Turisme de Fraga, va oferir als assistents una passejada cultural pels llocs emblemàtics del Casc Històric de Fraga.

Dalt: Inici de les Jornades al Palau Montcada.
Baix: visita a Vil·la Fortunatus
MARINA BARRAFON

La sessió de la tarda va començar puntualment i va consistir en una visita guiada, també a càrrec de l'Oficina de Turisme i subvencionada per la Comarca del Baix Cinca, al jaciment arqueològic romà de Vil·la Fortunatus, un dels llocs més emblemàtics del patrimoni històric de la comarca del Baix Cinca.

IX Ecomarxa d'Ecologistes en Acció

// REDACCIÓ

L'organització ecologista va començar l'edició de l'Ecomarxa d'enguany a Fraga, capital del Baix Cinca. Més de 60 ciclistes van arribar lo dia 7 de juliol des de tot el país i es van concentrar al IES Bajo Cinca on van preparar les dos etapes que van fer per la zona i van poder assistir a xerrades i activitats relacionades en lo medi ambient i la salut.

Els i les ciclistes pedalaran del 5 al 20 de juliol entre Fraga i Estella i com a sempre volen recórrer i conèixer lluites ecologistes i socials de les comarques que travessen amb les bicis. Aquest any un dels eixos de l'Ecomarxa és el qüestionament de l'agricultura i la ramaderia industrials que en forma de macro-granges, embassaments, regadius abusius i contaminació de les aigües van danyant les zones rurals ja molt tocades pel problema de la despoblació.

Segons els organitzadors l'Ecomarxa és una manera diferent de passar les vacances. Tan sols es necessita una bicicleta, una mica d'equipatge, ulls i orelles per a aprendre de tot el que es va descobrint. No cal tenir una condició física especial i tothom s'hi podia inscriure.

Tot això ho sabien les persones que van arribar a Fraga i és veritat que el grup era molt divers. El primer dia van fer un recorregut circular entre Fraga i Mequinensa, on van veure la riquesa de la fauna i la

IX Ecomarxa celebrada a Fraga
REDACCIÓ

bellesa de l'aiguabarreig. A la tornada a Fraga es va llegir el manifest "No et menges el planeta" on es qüestionava el model de producció d'aliments actual i s'hi plantejaven alternatives més sostenibles.

Finalment, Alex Serrano, d'Ecologistes en Acció de Montsó va fer una xerrada sobre la problemàtica al riu Cinca (contaminació per pesticides, decret europeu d'inundabilitat, perill de contaminació per purins, etc). També es va abordar el creixement abusiu de granges i d'instal·lacions relacionades amb

els porcs. El públic coincidia a valorar negativament eixa tendència i a denunciar el perill que pel medi ambient, la salut i l'ordre social representa aquest model econòmic que depèn només d'un producte.

De Fraga, el grup va marxar cap a Montsó, i va visitar la gent que treballa contra la incineradora, contra les macro-granges i contra els escorxadors de Loporzano i Binéfar. Poc a poc aniran pujant cap al nord i acabaran la marxa a Navarra on coincidirán amb la plataforma ConBici que també organitza una experiència similar.

Mequinensa commemora l'aniversari de la mort de Jesús Moncada

// REDACCIÓ

El dia 13 de juny el Centre d'Estudis Jesús Moncada va acollir l'acte de commemoració dels 14 anys de la mort de l'escriptor mequinensà Jesús Moncada. L'activitat, organitzada pel Centre i els Museus de Mequinensa, va consistir en una lectura continuada de *Camí de Sirga*, la primera novel·la de l'autor, publicada l'any 1988.

Magda Godia, alcaldessa de Mequinensa, va ser l'encarregada d'iniciar la lectura de l'obra però abans va explicar als alumnes de sisè de primària del Col·legi Maria Quintana la importància de *Camí de Sirga*, no només des del punt de vista literari sinó com a font de memòria de la vella Mequinensa perquè el text és una

meravellosa via per conèixer la història i les històries del poble.

Després, els escolars, els membres del grup de lectura de l'Asso-

Lectura de fragments de *Camí de Sirga*

AJUNTAMENT DE MEQUINENSA

ciació "La Dona" i d'altres persones del municipi van participar a l'acte i van llegir diversos fragments de *Camí de Sirga*.

SE VA SOLSINT

Los silencios del mariscal Tito // Patrici Barquín

Me xocaria pensar que me passa com al Gabriel García Márquez, és a dir, que vaig viure una infantesa enmig d'unes situacions quotidianes, que en realitat no ho són, i això hauria comportat que ara desenvolupés la capacitat de escriure realisme màgic. Però la meua realitat no ve del realisme màgic. Què més voldria jo!

No sé si lo fet de néixer a l'Aragó pot tenir a veure, per allò de ser terra de surrealistes com Luis Buñuel, però no soc massa donat a creure que, a l'Aragó, mengem alguna mena de pensament diferent de la resta de mortals. Tampoc no tinc massa clar si tot això ve de viure los vuitanta amb la intensitat que demanaven, i que a Fraga no era poca. Lo que sí és segur, és que eix ressort de surrealisme-realisme màgic s'activa quan parlo en ma mare. Tampoc sé si per aquella relació que vam establir per la via dels contes que ens explicava quan érem petits, tal i com vaig solsir a una columna pretèrita.

Lo cas és que un dia d'eixa setmana estava jo pensant que feia dies que no parlava en la meua mare i me rondava pel cap trucar-la i en estes cabòries estava quan va sonar lo telèfon. A camins tenim una mena de connexió, encara que sigue telefònica.

—Lo Tito se m'ha menjat los silencios —va dir només despenjar.

Lo primer que vaig pensar va ser que lo Mariscal Tito, aquell que va governar durant 35 anys Iugoslàvia, havia influït d'al-

guna manera en la meua mare i los seus silencios. No sé que dir. Potser en aquells moments en que, asseguts al sofà mon pare i ma mare miren la tele en silenci. O en aquells silencios en que, mig adormissats, esmorzen a la cuina. Però ignoro que ma mare hagués llegit cap discurs d'en Tito i tampoc se m'ocorria pensar com podia aquell senyor trencar eixos silencios, que no són ni pertorbadors, simplement formen part de la quotidiana convivència.

Ma mare que me coneix prou bé, ja s'estava adonant, en lo meu silenci, de les meues patinades mentals.

—Lo Tito, lo gos. Los silencios, les sabatilles.

—Ah.

En aquell moment vaig recordar que fa pocs dies, ma mare comparteix espai vital en un petit dictador que ha adoptat la forma d'un gosset, entre salsitxa i creuament de gat. Un petit dictador que caga i pixa agon li rota. Trenca tot allò que troba al seu camí, inclosos los silencios de ma mare. Un gos però que alegre la vida a ma mare i un gos a qui, a poc a poc, va encarrilant pel camí d'un comportament socialment acceptable. Res de cagar i pixar per casa i res d'anar trencant coses. Vaja, que a casa de ma mare estan en una mena de Primavera de Fraga, Perestroika o Transició cap a la una vida socialment acceptable, agon, tot hi haver-hi moments de dubte, no pareix que perille la vida del dictador, però tot això encara s'està solsint.

VÍCTOR VIDAL, AGRICULTOR ECOLÒGIC I DIVULGADOR DE LA NATURA

«L'agricultura ecològica és igual de productiva que la convencional, però més rendible»

// LLUÍS RAJADELL

Víctor Vidal, de 49 anys, va ser pioner de l'agricultura ecològica al Matarranya. Porta prop de dues dècades cultivant a la Portellada aliments sense fertilitzants químics ni plaguicides. Recorda que va decidir canviar de model productiu al prendre consciència que al proporcionar aliments pel sistema convencional proporcionava també "petites dosis de verí" als consumidors. Vista l'experiència, afirma que l'agricultura ecològica és igual de productiva que la "química" però més rendible perquè les plagues desapareixen dels camps i els preus de venda són superiors. Sense comptar que és més saludable per al productor i el consumidor.

Quan va decidir canviar l'agricultura tradicional per l'ecològica?

Me vaig donar d'alta al registre d'agricultors ecològics l'any 1999 i la primera collita certificada va ser la de 2002. N'hi ha un període de reconversió per a què els productes químics tirats als camps pèrdeguen lo seu efecte. Tamé n'hi ha una reconversió que ha de fer el propi agricultor al passar d'un sistema a l'altre. S'ha de formar en la nova metodologia i la terra se va llimpiant de productes químics.

Per què va decidir passar-se a l'agricultura ecològica?

Un dia, mentre preparava los productes químics per a la *cuba* de sulfatar, llegia los prospectes i veia que eren productes *venenosos*, per a matar. Me vaig posar a pensar que produïa aliments però tamé dosis menudes de *veneno*. *Entonces* n'hi havia un munt de productes fitosanitaris que avui ja no estan permetuts per la seua perillositat. Allò ere una bomba. Ademés, jo conexia a les persones que s'anaven a minjar els aliments que produïa. Lo consumidor podie ser un veí, un parent o jo mateix. I vaig decidir que per allí no volia passar.

Com va fer el canvi?

Acompanyat per Omezima –Organització per al Desenvolupament del Mesquí, Matarranya i Baix Aragó–, que mos va donar cursos de formació a 30 agricultors per a la producció d'oli ecològic, un producte que només elaboraven dos llauradors, un a Barbastre i un altre a Nonasp.

Però, ara produeix altres aliments.

Ara, l'Associació de Productors Ecològics del Baix Aragó (Aproeba) produïx oli, fruita, espàrrecs, raïm, ameles i olives. Tots els productes que oferix l'agricultura comarcal.

Quins avantatges ha trobat respecte a l'agricultura convencional en 17 anys d'experiència?

Quan vam començar en l'oli, los principals experts estaven a Andalusia i natres, per falta de formació, vam tindre un fracàs espectacular, fins al punt que dos o tres socis van abandonar. Vam haver d'anar a aprendre dels experts a través de l'Associació. I encara avui seguim aprenent. Actualment, ja produïxco los mateixos quilos que en l'agricultura tradicional però los ingressos s'incrementen perquè lo pro-

Víctor Vidal, donant una xerrada informativa a estudiants de l'IES Matarranya de Vall-de-roures.

LA COMARCA

ducte ecològic se pague un 20% més car que el convencional. Només en circumstàncies climàtiques complicades pot haver alguna *merma* respecte a la producció química. Però n'hi ha un canvi espectacular en la forma de cultivar. Los costos estan més controlats.

Quina diferència hi ha en la forma de cultivar?

Gastem més diners tirant fem com a fertilitzant, però els problemes de plagues estan minimitzats. Per exem-

ple, en lo cas de l'ame-ler fa anys que no veig puó, i sense tirar cap plaguicida. Lo cultiu és diferent, més rústic. Los arbres se tornen més resistents a les plagues. Al canviar l'alimentació de l'albre, es fa més resistent a les *enfermetats*.

«El cultiu sense productes químics fa els arbres més resistents contra les plagues»

Vostè forma part de la Xarxa de Llavors d'Aragó. En què consisteix?

És una associació que es va muntar fa deu anys per gent sensibilitzada en la pèrdua de biodiversitat agrària, basada en les llaors de casa de tota la vida. També va contribuir la

legislació de la Unió Europea, que pose inconvenients a cultivar i vendre aliments sense *copyright*. Com les varietats locals no estan registrades corriem lo perill que alguna empresa se les adjudicare i per a cultivar-les obligare a pagar drets de propietat. Així nos asseguram poder seguir cultivant i divulgant estes varietats, que poden ser apetitoses comercialment.

Com col·labora en la promoció de les varietats autòctones?

Col·laborem en lo Centre de Recerca i Tecnologia Agrària, que té un banc de germoplasma en una gran col·lecció hortícola. Ajudem en la difusió de les seues llaors entre los hortolans. Tamé fem estudis comparatius i provem varietats que poden resultar interessants.

Per exemple?

Al Matarranya hem experimentat en lo fesol de Beseit i la tomata de penjar. En lo fesol los resultats van ser molt clars de seguida, però en la tomata fa dos anys que fem seguiment per a vore la seua conservació. Primer vam vore com funcionave al camp i ara veiem com respon *después* de collida.

I quins resultats dona?

Té mercat. Acabada de collir esta tomata no està bona, precise d'un procés de maduració penjada a les cases i així és un producte excel·lent i se ven espectacularment bé i a bon preu. S'ha de penjar a una *nave* per a què arribo a la millor maduració. Necessite un lloc ben ventilat i per això, tradicionalment, se penjaven al perxi de les cases. És la tècnica més encertada. No cal inventar res.

Són competitives les varietats autòctones d'hortalissa?

Algunes sí, però no totes. Les varietats tradicionals són les que cultivave la gent dels pobles, adaptades als mitjans que ells tenien. Algunes són les úniques que creixen a un territori determinat. Això no signifiqui que siguen de bona qualitat. Moltes varietats locals no aguanten la comparació altres forànies en quilos i, en alguns casos, tampoc respecte a la qualitat. Però aporten una resistència a les plagues molt important

i per això se creuen en altres més productives. És un material genètic que no s'ha de perdre. D'algunes varietats autòctones lo que més mos importe és la resistència i adaptació al territori.

O siga, que una tomata del terreny no ha de ser per força més bona que una altra d'una varietat importada?

No. Inclús pot ser pitjor que una d'importada, però no patix *enfermetats* i això és molt interessant per al productor.

Pareix que hi ha una relació molt estreta entre l'agricultura tradicional i l'ecològica.

Lo cultiu tradicional, abans de la revolució verda que van portar los *abonos* químics, ere ecològic. No n'hi havia altra alternativa que utilitzar los recursos que estaven a mà: la terra, lo fem i l'aigua de la sèquia.

Com respon el consumidor al producte ecològic?

Quan vam començar, aquí, de la nostra producció, no se'n consumie res. Los nostres productes, l'amela i l'oli, marxaven a Alemanya. Poc a poc, se van anar introduint al país les hortalisses i alguna fruita, sobretot a les grans ciutats. Encara ara, tota l'amela ecològica se'n va a Alemanya, però l'oli i la resta de productes se venen més dispersos.

Què ven al Matarranya?

Los meus clients són, sobretot, restaurants i consumixen ceba, patates, espàrrecs, fesols, hortalissa i safrà.

Participe a la Fira de l'Hort i el Jardí de la Portellada?

Ne vaig ser un dels promotors.

Per què?

Al bar se parle molt i jo vaig proposar d'actuar també. Vam parlar de promoure una fira i jo vaig dir que hi participava si girave al voltant del que jo sé fer. Un grup de gent vam treballar un any per planificar la primera fira. Va eixir per avant i va ser un encert.

Està consolidada a l'arribar enguany a la cinquena edició?

Sí. Enguany, que l'1 de Maig –la data

fixa de la fira– no caïe en pont, van vindre 1.500 persones i va haver moltes *ventes*. Vam triar l'1 de maig perquè és quan s'inicia la plantació de l'hortalissa i les flors *después* de les gelades. Se monten 30 *puestos*, tots los que caben a l'espai que tenim.

A més, vostè és un gran divulgador de la natura de la comarca.

És vocacional. Des de menut m'ha agradat molt la fauna i la flora. M'agrada ensenyar los valors del nostre territori. Era un adolescent i ja ensenyava rastres d'animals als xiquets d'escola. I encara ara dono xarrades divulgatives.

Com a coneixedor del patrimoni natural del Matarranya, n'hi ha algun perill que l'amence?

Una amenaça molt real, i que no ho pareix, és l'abandonament dels pinars. La gestió natural del pinar és en lo foc, i al remat s'encendrà. La serra i l'estral descarreguen lo pinar i si no ho fa

dingú ho faran les flames, i serà complicat apagar-lo. L'expansió del pinar provoqe tamé una pèrdua de biodiversitat perquè és un *tipo* de bosc que només alimente a unes poques espècies d'animals. Si n'hi ha *terrenos* més oberts, hi ha més varietat d'espècies. Els pinars s'estenen i limiten la biodiversitat.

«L'expansió del pinar per abandonament de cultius empobreix la biodiversitat..»

«Les varietats autòctones son les millor adaptades al territori, no les de millor qualitat.»

Li preocupe més que el canvi climàtic?

Lo canvi climàtic mos obligarà a canviar los cultius. Mos porte una primavera més freda, altere lo règim de pluja i allargue l'estiu. La radera gelada a la Portellada ha passat de ser lo 28 d'abril al 3 de maig. Això retrase la producció d'hortalissa i les varietats tradicionals d'ameler, la marcona i la llargueta, propenses a les gelades, se perdran substituïdes per les de floració tardana.

Patrimoni, llibres i música a la memòria del CELLIT

// JOSEFINA MOTIS

Un any més, el Centre d'Estudis Lliterans (CELLIT) mos ha distribuït abundant informació sobre les activitats realitzades el 2018 i 2019, amb motiu de la celebració de l'assemblea anual el passat mes de maig.

Resulta d'allò més satisfactori llegir la memòria de les activitats realitzades durant l'any passat i totes les activitats previstes per aquest 2019, que passen per la realització d'estudis, col·laboracions amb altres entitats comarcals, atorgament de beques de recerca per a estudiants, etc. Un ventall molt complet que no citarem de manera exhaustiva, però on hi trobarem treballs d'investigació sobre arquitectura tradicional, sobre construccions rupestres antigues, (segurament hi entren aljubs, sies, voltes i tot el relacionat amb la pedra seca), documentació sobre ermites i capelles, la Guerra Civil a la Llitera, l'escola en època franquista, la implicació de la Secció Femenina en l'educació, treballs de musicologia comarcal, catalogació de campanes, i la coordinació d'una publicació sobre la població de Sant Esteve de Llitera, en col·laboració amb l'Ajuntament d'esta localitat. Com podeu veure, no perden el temps.

També han convocat una beca d'ajut a la investigació sobre temes comarcals destinada a estudiants universitaris per aprofundir en els diferents temes culturals de la comarca (podeu veure les bases al web). A més, han fet dues sortides amb estudiants de l'IES de Tamarit de Lli-

Recent exposició del CELLIT
SILVIA ISÁBAL

tera i de Binèfar per la part alta de la comarca per a conèixer els valors patrimonials de la zona.

Pel que fa a publicacions, per enguany s'ha previst l'edició del llibre 'Las Violetas', publicat l'any 1850 per la poetessa tamaritana Dolores Cabrera, així com dos treballs sobre la figura d'esta poetessa romàntica. El CELLIT fa també col·laboracions periòdiques, principalment sobre temes d'història local, amb les publicacions comarcals com Somos Litera o La Litera Información, així com amb les ràdios locals. En termes de publicacions periòdiques, actualment s'està preparant el sisè volum de la revista Littera (Revista de Estudios Literanos), i, tot aprofitant les possibilitats de la xarxa informàtica, números anteriors de la revista ja són accessibles a través del lloc web del Centre, que també compta amb un compte de Facebook molt actiu.

D'altra banda, s'estan documen-

tant diversos arxius particulars i institucionals de Peralta de la Sal i de Sant Esteve de Llitera, i es preveu fer alguna conferència per a exposar les principals troballes. D'entrada, l'abril passat, en el marc de la Setmana Cultural de Peralta de la Sal, Víctor Bayona va fer una xerrada sobre els documents de Casa del Notari que van ser donats per la família a l'Ajuntament del poble.

Recentment s'han fet dues exposicions força interessants a Binèfar i a Sant Esteve de Llitera, una sobre la figura de Jaime Pla i la seva activitat com a reporter gràfic de la guerra d'Àfrica; i l'altra sobre fotos estereoscòpiques de Rocafort i del mateix poble de sant Esteve de Llitera amb motiu de les jornades culturals. També està previst que el CELLIT col·labori amb l'exposició sobre paleontologia que es farà a Alcampell durant el mes d'agost.

En el transcurs del 2019 esta previst seguir la gravació d'interpretacions musicals de la comarca i a principis de l'any que ve es pretén publicar un llibre-CD. A més, al llarg d'enguany hi ha previstes diverses conferències centrades en els diferents estils arquitectònics històrics que es troben a la comarca: romànic, gòtic, mudèjar i barroc.

Una activitat frenètica indispensable per a seguir el batec de la comarca i conèixer el seu patrimoni històric i cultural, que us recomanem seguir a través del seu web: www.cellit.es

L'ESMOLET

Resòleg // Carles Terès

No sé si els soferts lectors d'esta columna s'han adonat que no sempre apareix —possiblement no. A voltes és per qüestions d'espai, però he de confessar que sovint m'ho faig vindre bé per no haver de publicar-la. Des que vaig començar a fer columnes l'any 1995, en dec haver escrit més de 400. No sé si hi deu haver gaire cosa aprofitable, francament. Com a mínim hauran servit per demostrar que allò del "parlat, no escrit" d'algunes pancartes és una mentida podrida.

Ja he comentat alguna volta que soc (ara molt menys), consumidor de tertúlies radiofòniques, on els participants opinen sense vergonya de tot allò que se'ls posa al davant. El company Natxo Sorolla em va informar que hi ha una definició d'estos

individus: totòleg, és a dir, especialista en tot.

A mi em passa el contrari. Quan em poso davant del teclat a fer un article, tinc el cap ple de totes les coses d'actualitat que m'indignen, m'estimulen o em meravellen, però quan intento escriure'n alguna cosa, m'adono que no tinc cap fonament per fer-ho de manera honesta amb el possible lector. Només una opinió basada en altres opinions emeses segurament sense cap base. Al final acabo interrompent la redacció i desant el document a una carpeta anomenada "Apunts-articles fallits". Ho faig perquè mantinc l'esperança —vana, és clar— que algun dia el reprendré amb coneixement i inspiració. En definitiva, sóc el que se'n podria dir un resòleg: expert en res.

De les escobres de curnyera a l'escombra elèctrica

// GLÒRIA FRANCINO PINASA

Les curnyeres a mitjans d'abril i començament de maig presentaven tot el seu esplendor amb una floridera que emblanquinava les roques, damunt de l'Aubaga i de Vinyer.

Aquest arbust (*Amelanchier vulgaris / ovalis*) de rames llargues, fulla verda i flors blanques, les quals són bones per als constipats, conegut com cornera o corner en català estàndard, ve del nom llatí CORNUS. De les rames d'aquest arbust es feien les escobres per escornar els corrals, les eres, els carrers empedrats... També n'hi havia d'altres plantes com de la ginesta de branques més fines per als graners o d'herbes que creixen als prats. Es tallaven les rames amb l'estisora de podar, es pelaven les fulles i es lligava el mànec amb filferro i escombra acabada.

Durant el segle XX i encara més en aquestes dècades del segle XXI, la tecnologia ha avançat tant que es va passar de les típiques escobres que s'utilitzaven com les de palma i de materials sintètics a les aspiradores i a les escobres elèctriques, que fan la feina de forma programada.

No només les escobres sinó altres màquines com les rentadores, per posar un exemple, han facilitat la vida domèstica a les famílies i, sobretot, a les feines que tradicionalment feien les dones, com era rentar la roba al riu amb la taula de fusta i el caixó o panista on portaven la roba, amb el sabó elaborat a casa amb greixos, oli i *salsosa*, preparar el lleixiu amb cendra i aigua calenta, de la caldera a la tina, per aconseguir una bugada ben neta. La transformació tècnica i electrònica ha estat un gran descobriment per a les feines de la casa. Recordo una entrevista a l'inventor de la *fregona*, Manuel Jalón Corominas, un enginyer aeronàutic, que segons paraules textuales "va aixecar la dona de fregar els terres...". Quin gran descobriment el *ròdex*! I un ferreter de Lleida el va considerar un invent excel·lent i va ser qui el va posar a la venda.

Aquests canvis i d'altres han viscut les dones octogenàries i nonagenàries de la Ribagorça, a les que hi podríem afegir totes les dones del món rural, i fins i tot de l'urbà. Dones fortes, valentes, que han treballat la terra:

semblant, cavant els horts, collint hortalisses i fruita, criant gallines i espellant conills, fent el *mandongo* del porc, preparant conserves i adobats, fent el menjar, cuidant la casa i la família, cosint, ensenyant el que sabien als fills, a les noves generacions, la llengua materna i les tradicions, entre d'altres coses. La major part d'aquestes dones no han tingut una vida fàcil, ja que van viure la postguerra, no van poder anar massa a estudi i han treballat la gran part d'hores del dia, moltes no han fet vacances, s'han mantingut en un segon pla davant els homes, i no obstant això, han estat la biga central del grup familiar. Han estat un model de persones sofertes, resilient, adaptant-se a les circumstàncies i als canvis transformadors dels temps actuals i, sobretot, davant les dificultats han sabut seguir el seu camí.

Ho cal saber i ho cal dir: les nostres mares i padrines han estat un puntal molt important a les nostres vides i al desenvolupament dels pobles, i amb la seva experiència *ham* pogut seguir camins nous i recordar els seus.

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Taràntula // Ramon Sistac

De l'italià meridional *tarantula* (*tarantola* en italià, sempre pronunciat com a esdrúixola). És a dir, 'de Tàrent' (*Taranto*, també esdrúixola, *Tarento* en castellà), ciutat de la Puglia i golf que queda emmarcat entre la "punta" i el "taló" de la bota italiana. Pareix que el nom li ve donat per la presència freqüent que té eixa simpàtica aranya per les terres del sud d'Itàlia i pels aspectes culturals que se n'ha derivat. Malgrat les meues conviccions conservacionistes, no puc dir que siga un gran admirador de les aranyes, i no puc negar d'haver-ne esxafarnat alguna d'una espartenyada, fet del qual no em sento particularment orgullós. De tota manera, pareix que la taràntula autòctona europea té poc a veure amb el monstre pelut de les pel·lícules i, a més, no és especialment verinosa; en diríem urticant i prou. Però en eixes terres de la "Magna Grècia" (on encara hi ha parlants tradicionals del grec), com a bons amants de la tragèdia, s'ho prenen tot pel cantó que crema: encara hi ha gent que pensa que la seua picada provoca un enverinament mortal que fa que l'afectada (es documenta sempre en dones) caigui en un trànsit hipnòtic del qual només pot eixir mitjançant un ball espasmòdic, absolutament embogit, acompanyat del so de la *tarantel·la*. Eixa síndrome es coneix com a *tarantisme*, i al seu voltant s'organitza tot un sarau que s'ha acabat convertint en un reclam turístic.

Manifestacions d'histèria col·lectiva, sovint disfressades amb connotacions religioses més o menys sincrètiques, però també

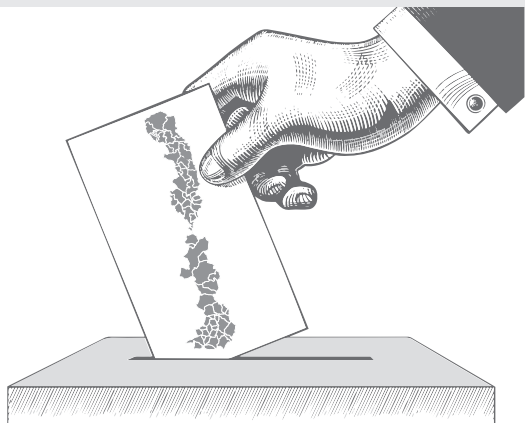
de vegades d'oposició a l'*statu quo*, n'hi ha hagut en totes les èpoques. Cal recordar el famós *ball de Sant Vito* (més pròpiament de *Sant Guiu*) que cal no confondre amb la *malaltia de Huntington* i que va afectar comunitats senceres de gent que, sense motiu ni estimulació aparent va ballar fins a l'extenuació o fins i tot fins a la mort. O la processó de Santa Oròsia de Jaca, on participava, entre horribles convulsions i traient bromera per la boca, una legió d'endimoniats. O els partits del Barça, amb una simptomatologia més suau però amb afectació demogràfica molt més gran.

El tarantisme, o alguna cosa semblant, també ha tingut una certa presència a Aragó i a Catalunya, i en èpoques no gaire reculades. Alguns el relacionen amb l'origen de la jota (que seria, doncs, similar al de la tarantel·la) i, possiblement, dels balls d'espases o de bastons. El ball de bastons de Camporrells, que en diem de *totxets*, acaba de ser declarat "festa d'interès turístic" d'Aragó. Us convido a presenciar-lo el dia 30 de juliol, a migdia. Enguany celebrem el 40è aniversari de la seua recuperació definitiva i el 60è de la construcció de la presa de Canelles, que tant va transformar el poble i el seu entorn. Us asseguro que fa de bon veure i no hi ha cap manifestació d'histèria col·lectiva, ni ningú traurà bromera per la boca. Tot i que, escunçant-se enguany el darrer dia de la festa (després de quatre dies), no hi descarto la presència d'algun fenomen paranormal...

Les eleccions municipals dibuixen una Franja de dos colors (i mig)

// NATXO SOROLLA & PEP ESPLUGA

El diumenge 26 de maig d'enguany es van celebrar eleccions municipals, les onzenes des de les primeres celebrades fa quatre dècades, l'abril de 1979. Són les eleccions que il·lustren com es distribueix el poder institucional a nivell territorial. A continuació fem un repàs de com han quedat les coses als municipis de la Franja. En general, s'observa que a la Ribagorça i al Matarranya (alt i baix) predominen els partits conservadors, sobretot el PP, mentre que a la Llitera i al Baix Cinca el PSOE obté la gran majoria dels regidors. A l'àrea del Bergantes-Mesquí hi ha un major equilibri entre tots dos partits.

Taula 1
Ribagorça, distribució de regidors per partits

	PP	PAR	PSOE
Areny de Noguera			7
Benavarri	3		6
Bonansa			3
Castigaleu		2	1
Estopanyà	2	1	2
Isàvena	4		1
Lasquarri	5		
Les Paüls	4		1
Monesma i Queixigar		2	1
Montanui		2	3
Pont de Montanyana	1		2
Sopeira			3
Tolba	1	1	3
Torlarribera			5
Beranui i Calvera	2		1
Viacamp i Lliterà			1
TOTAL	22	8	20

A la Ribagorça, la distribució de representants als governs locals ha resultat ser més clàssica, amb els partits de sempre i amb resultats relativament similars als de les eleccions anteriors. El PP ha estat el partit amb més regidors (22), seguit de prop pel PSOE (20) i a una certa distància pel PAR (amb 8).

Taula 2
La Llitera, distribució de regidors per partits

	PP	PAR	PSOE	CHA	Podemos Equo	Albelda Contigo
Albelda			3			4
El Campell			7			
El Torricó	3	1	5			
Açanui-Alins	2		2		1	
Baells		4	1			
Valldellou	1		2			
Camporrells			4	1		
Castellonroi			7			
Peralta-Calassanç		1	4			
Sant Esteve de Llitera			7			
Tamarit de Llitera	5		6			
Vensilló	2		5			
TOTAL	13	6	53	1	1	4

Les eleccions del 26 de maig de 2019 han donat un domini aclaparador del PSOE a la Llitera, que amb 53 regidors ha obtingut les dues tercers parts del total comarcal, a molta distància de la resta. El PSOE ha estat també l'únic partit polític amb representació a tots els municipis, ja que el PP, amb 13 regidors, només ha obtingut presència a cinc municipis (El Torricó, Açanui-Alins, Valldellou, Tamarit i Vensilló), mentre que el PAR, amb 6 regidors, ho ha fet a tres pobles (El Torricó, Baells i Peralta).

Proporcionalment, municipis on les opcions més de dretes han obtingut major representació són Baells, Tamarit i El Torricó. Tanmateix, s'observa que a l'esquerra del PSOE no hi ha gaire representació, només 1 regidor de Podemos-Equo a Açanui i 1 de la CHA a Camporrells.

Una altra característica a destacar és que en tres dels municipis (El Campell, Castellonroi i Sant Esteve) tots els regidors de l'ajuntament són d'un únic partit (del PSOE).

També cal esmentar l'aparició d'un nou partit independent, 'Albelda Contigo', una escissió del PSOE encapçalada per l'antiga alcaldessa, que ha revalidat el càrrec amb la nova formació.

Càrtells electorals a la Llitera. JOSEP ESPLUGA

Votacions a la capital del Baix Cinca. JAUME CASAS

Taula 3
Baix Cinca, distribució de regidors per partits

	PSOE	PP	PAR	C'S	Podemos Equo	Compromiso x Fraga
Fraga	4	8	1	1	1	2
Torrent de Cinca	5		4			
Vilella de Cinca	2	1	4			
Saidí	6	3				
Mequinensa	7		4			
TOTAL	24	12	13	1	1	2

Al Baix Cinca, el PSOE ha estat també la força amb major representació als ajuntaments, amb 24 regidors, gairebé la meitat dels representants escollits a la comarca (part catalanòfona). El PAR resisteix com a segona força amb 13 regidors, gairebé els mateixos que el PP (amb 12).

El Baix Cinca presenta una distribució més variada, bàsicament gràcies als vots emesos a Fraga, on a més dels partits clàssics (PAR, PP i PSOE) hi ha 1 regidor de Ciudadanos i 1 altre de Podemos-Equo. També hi ha un partit independent 'Compromís per Fraga', que ha obtingut un regidor a aquesta ciutat.

Mentre el PP ha obtingut l'alcaldia a Fraga, mentre que el PSOE s'ha fet amb les alcaldies de Torrent de Cinca, de Saidí i de Mequinensa.

Taula 4
Baix Matarranya, distribució de regidors per partits

	PSOE	PP	CHA
Favara	7	2	
Faió	2	5	
Maella		6	5
Nonasp		7	
TOTAL	9	20	5

Al Baix Matarranya el PP obté totes les alcaldies (Faió, Maella i Nonasp) excepte la de Favara (PSOE). Destaca la presència a l'ajuntament de Maella de 5 regidors de la CHA, una cosa inèdita en els pobles de la Franja en general.

Les eleccions municipals de l'Alt Matarranya han estat dominades pel bloc conservador. Així, dels 18 ajuntaments, en 6 ha tingut una majoria de regidors del PP, 6 del PAR, i 4 del PSOE. De fet, els dos municipis de més població, han tingut una majoria de vot popular, tant a Vall-de-roures com a Calaceit, i també a altres com Beseit, Queretes, La Portellada i la Torre del Comte.

El PAR continua mantenint el seu poder municipal sobretot a l'eix del Tastavins, amb majories a Fondespatla, Ràfels, Torredarques, Pena-roja, Fórnols i Lledó. El PSOE manté la seua majoria tradicional a Arenys, però també a Massalió, Mont-roig i Valljunquera.

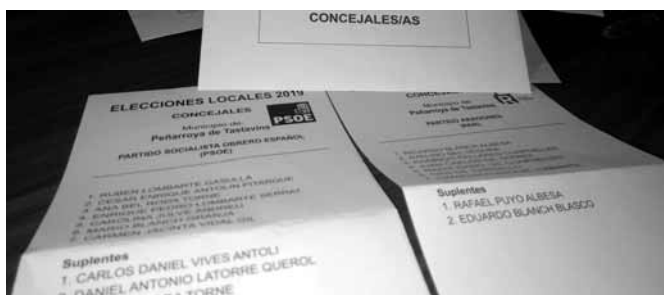
Només a dos municipis l'alcaldia depenia dels pactes entre els partits perquè cap havia obtingut una majoria. D'una banda, a la Freixneda van quedar empatats PP i PAR a 3 regidors, i PSOE amb 1 regidor, que va fer coalició amb el PP. A la Vall del Tormo el PP va traure 3 regidors, però PAR i PSOE, que havien empatat a 2 regidors, van decidir repartir-se la legislatura, iniciant l'alcaldia el PAR.

A tots els pobles hi va haver diversitat en les opcions a triar a nivell municipal, excepte a Fondespatla, on només es va presentar una única candidatura (PAR).

A nivell total, el PP quedava amb majoria simple, amb 42 regidors, seguit de prop per PAR amb 35 i PSOE amb 33. També van presentar candidatura Chunta Aragonesista a Vall-de-roures (1 regidor) i Queretes (2 regidors), a més de Ràfels (sense representant). La candidatura de Ciutadans a Vall-de-roures no va obtenir representació, i la de la Federació d'Independents d'Aragó (FIA) en va aconseguir 1.

Taula 5
Alt Matarranya, distribució de regidors per partits

	PP	PAR	PSOE	CHA	FIA
Arenys	1		4		
Beseit	5	2			
Calaceit	5		4		
Queretes	5			2	
La Freixneda	3	3	1		
Fòrnols	1	2			
Fondespatla		7			
Lledó	1	4			
Massalió			6		1
Mont-roig		2	5		
Pena-roja		4	3		
La Portellada	4		1		
Ràfels		5			
Torredarques		3			
Torre del Comte	3	1	1		
Vall del Tormo	3	2	2		
Valljunquera	3	4	4		
Vall-de-roures	8		2	1	
TOTAL	42	35	33	3	1

Paperetes dels partits a Pena-roja. NATXO SOROLLA

Taula 6
Bergantes-Mesquí, distribució de regidors per partits

	PP	PAR	PSOE	GANAR
Aiguaviva de Bergantes		2		5
Bellmunt de Mesquí	2		3	
La Canyada de Beric		2	1	
La Sorollera			3	
La Codonyera		4	3	
La Ginebrosa		4	1	
La Torre de Vilella			5	
TOTAL	2	12	16	5

Als ajuntament del Mesquí-Bergantes competeixen PAR (la Canyada, la Codonyera i la Ginebrosa) i PSOE (Bellmunt, Sorollera i la Torre de Vilella). A més, Ganar manté la seua alcaldia a Aiguaviva de Bergantes. El PP no té el múscul que mostra a l'Alt Matarranya, i només obté representació minoritària a un ajuntament.

Tendències municipals la Franja

En definitiva, s'observa que el poder territorial municipal a la Franja manté una distribució molt diferent entre la Ribagorça i el Matarranya, on predominen els representants locals de filiació conservadora (PP i PAR), i la Llitera i el Baix Cinca, on el PSOE és la força hegemònica. Els partits més a l'esquerra només tenen una representació esporàdica i molt minoritària, tret de l'excepció d'Aiguaviva on governa 'Ganar'. Pel que fa a partits emergents en els últims temps al panorama espanyol, Podemos-Equo ha aconseguit 2 representants (Açanui i Fraga), Ciudadanos només ha obtingut un regidor a Fraga, mentre que de Vox no n'hi ha cap rastre en tota la Franja.

Com va votar la Franja a les Eleccions Generals?

// N. S. & P. E.

Mentre que el vot a les eleccions municipals s'acostuma a relacionar amb dinàmiques de tipus personalista, en les eleccions generals predominen els factors més ideològics. És per això que pot ser interessant completar l'anàlisi amb una ullada als resultats de les Eleccions Generals del 28 d'abril d'enguany.

La major distinció entre municipis de la Franja es troba entre aquells on hi ha major vot als partits del bloc de la dreta (especialment el PP, però també a VOX i Ciudadans) i els que tenen major vot a l'esquerra (especialment el PSOE, però també Podem). D'acord amb els resultats de les darreres eleccions generals, els municipis més situats a la dreta són de la Ribagorça (Castigaleu, o Monesma i Queixigar) i l'Alt Matarranya (La Portellada, Mont-roig o la Vall-del-tormo). Per contra, els municipis amb més vot progressista són de la Ribagorça també (Bonansa, Viacamp i Lliterà, Sopeira, Areny de Noguera, Pont de Montanyana, Montanui), la Llitera (Vall-dellou, Camporrells, El Campell, Albelda) i el Mesquí-Ber-

gantes (Torre de Vilella, la Codonyera, la Sorollera).

De fet, amb una anàlisi superficial, en les eleccions generals el sud és més conservador (el Matarranya i el Baix Cinca), La Llitera té un vot més progressista, i la Ribagorça està polaritzada entre una part oriental més progressista i una d'occidental més conservadora.

També es pot observar una distinció entre pobles on hi ha força vot en blanc i la participació és alta (àrea superior del gràfic) on destaquen pobles de la Ribagorça (Estopanyà, Lasquarri, Sopeira) o el Mesquí (Canyada de Beric), i que solen compartir el fet de ser de dimensions menors, la qual cosa deu impactar sobre els nivells de participació i/o el vot en blanc.

L'anàlisi realitzada ens mostra que el millor predictor de vot a cada partit és el propi vot que van traure a les anteriors eleccions, cosa que indica una certa fidelitat entre els votants. Això és cert en tots els casos excepte en el cas de VOX que s'explica per la pèrdua de força del PP i el vot a Ciudadans (dreta descontenta que va votar Ciudadans el 2016).

El "Ball dels Totxets" de Camporrells ha estat declarat Festa d'Interès Turístic d'Aragó

// JOSEP RAMON VIDAL

Aquell juliol de 1979, quan un reduït grup de joves de Camporrells va recuperar el ball dels totxets, ben pocs es pensaven que se seguirien ballant ininterrompudament anys i anys fins a data d'avui, festa en la que se celebrarà el 40 aniversari de la seua recuperació.

I és que en el transcurs d'aquests anys cada festa han estat més totxetaires els que s'hi han incorporat i que aquella tradició que els uneix ha estat cada festa més popular, fruit sens dubte d'una il·lusió col·lectiva i de la constància de molta gent amant de les seues tradicions i del seu lloc, de Camporrells.

Enguany, el 30 de juliol, la processó i la ballada acolliran de ben segur molts totxetaires, segurament més de cent, que sense parar faran que aquelles melodies que a finals del segle XIX tocaven els Gaiters de

Casserres –La Marxa, La Pastora, el Soldadito...– es tornin a ballar pels carrers i places de Camporrells.

Tots els que vulgueu conèixer aquesta tradició ens podreu trobar a les 11 del matí al Molí de baix, des d'on eixirà la processó en honor dels nostres patrons –sant Nin i sant Non– que cofois avançaran acom-

La processó carregada de totxetaires
BANC D'IMATGES DE CAMPORRELLS (BIC)

panyats pel ball dels totxets.

L'associació Els Totxets de Camporrells ha estat el motor que ha fet possible aquest reconeixement, conjuntament amb l'Ajuntament de Camporrells. Però sens dubte, sense la implicació i la il·lusió de tothom no hauria estat pas possible aconseguir aquesta fita.

U12

Obertures i tancaments vocàlics // Esteve Betrià

En el número de *TdF* de gener de l'any passat, m'esplaiava –a través de diversos comentaris que volien tenir un caràcter ludicolingüístic– a propòsit de les obertures i els tancaments en les vocals tòniques **e** i **o** característiques en el lèxic del parlar del Poble i localitats veïnes. Més en concret, centrava els comentaris en el topònim menor 'Vérp' i en els antropònims, també locals des del punt de vista fonètic, 'Manòlo' i 'Miguèl'. Tot plegat em semblava indicar que aquestes dues vocals tòniques (**e** i **o**) eren presents en el parlar del Poble, i no només en l'onomàstica pròpia de la vila sinó també en el lèxic general i, ocasionalment, en el local en mots com ara l'adjectiu, i de retruc substantiu, 'pèrro, -èrra' (= entramaliat, -ada), o en els substantius i adjectius 'dòs' (= 2), i 'vèll, -èlla', o en els possessius d'un sol posseïdor 'mèu/tèu/sèu', 'mè(gw)a/tè(gw)a/sè(gw)a'..., en lloc dels més freqüents en el català en general –amb **e** tònica tancada: 'méu/téu/séu' o 'méva-méua/téva-téua/séva-séua'...

Cal dir que la presència de les vocals tòniques **o** i **e** obertes en diferents mots és prou freqüent en els parlars l'àrea ribagorçanopallaresa del domini lingüístic català, en especial quan aquestes dues vocals tòniques entren en contacte amb les consonants laterals alveolars (grafiades **l** i **ll**, i **r** i **rr**).

A tall d'anècdota, vull assenyalar que en un parell d'ocasions he sentit –més aviat amb un to burleta– en boca d'alumnes del català central fonèticament sensibles "mèu diu el gat!", quan en el transcurs d'un dictat he hagut de pronunciar el possessiu masculí de primera persona, tant singu-

lar com plural. Això sí, quan llegeixo en veu alta o dic el corresponent possessiu femení sempre ho faig, d'acord amb el català estàndard propi de l'ensenyament, amb **e** tancada: 'méva'.

Així doncs, sembla que encara mantic prou el sistema vocàlic tònic del parlar del Poble malgrat que faça gairebé vint-i-cinc anys que faig classe de català en centres educatius de Barcelona i localitats veïnes i que faça més de cinquanta anys que visc la major part de l'any en terres del català central, cosa que mai no havia sospitat si no fos per les oïdes fonèticament sensibles d'alguns alumnes.

Potser tot això té relació en el fet que sembla que manifeste certa tendència a fer obertes les **o** i les **e** tòniques. Si més no això m'ho fa pensar quan no fa gaire un amic fonèticament sensible del Poble, Paco-Luis Copons Ferragut, em va fer veure que jo pronunciava els substantius 'solc' i 'cadolla' amb **o** oberta quan resulta que al Poble s'ha pronunciat sempre amb **o** tancada. En consultar el *DCVB* i el *DE-Cat* m'adono que l'articulació d'aquests dos mots arreu del domini lingüístic és amb **o** tancada!

I ja que faig una digressió sobre percepcions fonètiques, no puc deixar d'anotar l'estranyesa que em produeix encara ara quan sento en boca de parlants fragatins la paraula 'roba' pronunciada amb una clara **o** tancada, en contrast amb els mots 'roca' i 'roda', amb una clara **o** oberta. No cal dir que totes tres paraules s'articulen amb **o** oberta arreu del domini lingüístic, tret de Fraga en el cas de 'róba'.

José Ignacio Micolau Adell, medalla de l'Orde al Mèrit Civil

// REDACCIÓ

Dimecres 19 de juny, a Madrid, el rei Felip VI va distingir el soci i ex-membre de la junta d'ASCUMA José Ignacio Micolau Adell, amb la medalla de l'Orde del Mèrit Civil. José Ignacio Micolau, natural de la Torre del Comte (Matarranya) és historiador i exerceix de fa molts anys de tècnic de cultura i arxivier-bibliotecari de l'Ajuntament d'Alcanyís. Ell ha estat el responsable de la modernització i professionalització de la magnífica Biblioteca Municipal de la capital del Baix Aragó, a més de ser el dinamitzador cultural de la ciutat durant tots els anys que fa que n'és el tècnic responsable de cultura.

Ha publicat, entre altres, el llibre *Cuestiones bajoaragonesas* (CESBA, 2009), a més de nombrosos articles i col·laboracions.

Recordem que, segons l'article 1 del seu reglament, «l'Orde del Mè-

rit Civil té per objecte premiar els mèrits de caràcter civil adquirits pel personal depenent d'alguna de les Administracions Públiques incloses

J.I. Micolau
reben la medalla de l'Orde de la Mèrit Civil
CASA REIAL

en l'àmbit de la Llei 30/92, o per persones alienes a l'Administració que prestin o hagin prestat rellevants serveis a l'Estat, amb treballs extraordinaris, profitoses iniciatives o amb constància exemplar en el compliment dels seus deures».

En l'acte de lliurament, es van descriure els mèrits que han determinat la concessió de la medalla amb aquestes paraules: «Ignacio té 63 anys i viu a Alcanyís. El seu poble [es refereixen a Alcanyís, on resideix i treballa de fa molts anys] no tenia biblioteca, el seu somni era crear-la i ho va aconseguirfa 37 anys. Ignacio és una d'aquelles persones imprescindibles que caldria inventar si no existissin».

Podeu llegir l'entrevista que li va fer l'Artur Quintana el març de 2011 a *Temps de Franja* n. 104, amb motiu de la seua pertinença al Consell de Llengües d'Aragó.

NO SOM D'EIXE MÓN

De Ramón J. Sender i més coses // Francesc Ricart

Em va agradar l'article *El viatge de Ramón J. Sender a Fraga* de Virgili Ibarz al número de paper anterior de *Temps de Franja*. Em sembla que ja ho he escrit més camins, però vull tornar a recordar que el gran escriptor d'Alcolea de Cinca va arribar a dir que li agradaria que en morir escampessen les seues cendres per adobar una figuera de Fraga. Jo també havia llegit la novel·la *El fugitivo* l'acció de la qual transcorre al castell de Fraga, amb el pintor Miquel Viladrich d'estadant i l'atmosfera de Fraga omnipresent en tota aquesta obreta editada el 1972. L'article de Virgili Ibarz repassa l'entrevista apareguda a *La Voz del Bajo Cinca* on el novel·lista, que acaba de tornar de l'exili, valora el bilingüisme de la comarca, aleshores «encara» Ribera del Cinca. Jo he recuperat la novel·la i hi he trobat subratllada aquesta frase curiosa posada en boca del fugitiu: «*La ribera del Cinca donde está mi pueblo, tiene fama y no sé si decir buena o mala, porque todo consiste en el lugar donde nos situemos*». Tornant a l'article, em sorprèn l'aportació final, la de la gestió perquè Sender pogués complir la voluntat de recuperar (i morir tenint) la nacionalitat espanyola. La sorpresa rau en el contingut del document: el pobre Ramon J. Sender, l'autor de *Crònica del Alba* i *Requiem por un campesino español*, obres magnes de literatura republicana –si se'm permet– va haver de «... prestar jurament de fidelitat a S.M. el Rei i obediència a les lleis espanyoles» (!). Gràcies Virgili Ibarz.

Continuant amb lectures i escriptors, us recomano *Sis nits d'agost*, de Jordi Lara* (si no el coneixeu, correu a llegir-lo), una novel·la que reviu els últims dies de Lluís M. Xirinacs. Segur que recordeu la notícia: Xirinacs es va deixar morir en un lloc

del Ripollès, en un acte de sobirania personal i nacional... Xirinacs, ja ho sabeu, va ser capellà, pacifista, independentista i més coses que va combatre fins al límit les lleis espanyoles amb vagues de fam i altres campanyes. Xirinacs, certament, gosó a dir que no coneixia la nostra comarca i em temo que no va estar mai al castell de Fraga; puc, però, assegurar que va visitar el local del Casal Jaume I, una tarda de diumenge quan estava ficat en la campanya Jo em planto, la tardor del 2002.

Ai, les lleis espanyoles!, les que han hagut d'obeir Sender i patir Xirinacs. Unes lleis que avui esclafen els presos polítics catalans i es proposen anorrear les aspiracions nacionals del Principat de Catalunya, unes «lleis» que –quan escric– volen suspendre els drets polítics dels eurodiputats electes Toni Comín, Oriol Junqueras i Carles Puigdemont i esborrar els vots de dos milions de votants (!) entre els quals més de mil de la Franja que els van votar. Com potser que encara hi hage qui s'estranya que tants catalans han decidit fugir d'Espanya, d'un Estat que cada dia els vol arrabassar drets entre els quals el dret a decidir que demanen el 80% de la població!

Ja sé que som en temps d'estudiar, valorar i reflexionar sobre els resultats de les eleccions municipals i autonòmiques i de la nova distribució de forces, amb combinacions on apareix un partit tan «negre» com Vox... com que em consta que ja ho farà gent que hi té molta traça, jo només hi he aportat aquest «apunt» sobre «les europees» que entenc que pot portar males vibracions a més d'un, i ho lamento, què hi farem! Que tinguem un bon estiu!

(*) Sis nits d'agost. Jordi Lara. Edicions de 1984

Cent anys de la vaga de la Canadenca

// JOAQUIM MONTCLÚS I ESTEBAN*

El cinc de febrer de 1919 començava la vaga de la Canadenca, que es convertiria en una de les fites més rellevants del moviment obrer català. Sobre aquest important esdeveniment històric encara hi ha diversos aspectes per aclarir; potser, entre d'altres raons, perquè el relat no s'explica des d'un principi.

L'any 1905 l'empresa de Tramvies de Barcelona estava presidida i dirigida per Dannie Heineman. Un enginyer de nacionalitat americana i d'origen alemany. D'altra banda, l'enginyer en cap de la companyia era en Carles Emili Montañés i Criquillion, nascut a Barcelona, de pare català i mare nord-americana.

El seu iaio patern, el senyor Carles Montañés i Ferriol, era de Masalió i per aquesta raó el jove Carles Emili Montañés sempre tindrà una vinculació especial amb aquestes terres i amb aquesta població de la comarca del Matarranya.

Dues maneres molt diferents d'entendre l'expansió industrial i la concepció dels diners. Dos homes amb una personalitat molt forta i marcada, que xocarien aviat.

Carles Montañés va abandonar l'empresa i després de passar per diverses vicissituds va fer realitat els seus somnis portant a Barcelona, i associant-s'hi, el gran enginyer i home de negocis Frederick Stark Pearson.

A principis de juliol de 1911 el doctor Pearson va arribar a Barcelona i des de la muntanya del Tibidabo els dos van dissenyar un gran projecte que, en part, van desenvolupar en menys de quatre anys, ja que al maig de 1915 el doctor Pearson va morir en el transatlàntic Lusitània. Al llarg d'aquests anys, a més de fundar la Barcelona Traction, coneguda per la Canadenca, van projectar i construir la xarxa d'em-

basaments als Pirineus, van crear els actuals Ferrocarrils de la Generalitat, travessant la muntanya del Tibidabo, i van modernitzar algunes línies secundaries de ferrocarrils.

Després de la mort del doctor Pearson, Dannie Heineman i el seu soci, Francesc Cambó, es van llançar a comprar les accions de totes aquestes empreses, però sempre al preu més baix possible. No els importaven gens les maneres, les conseqüències per aconseguir-ho i que els treballadors es possessin en vaga. Com més durava la vaga més baixaven les accions. Els treballadors de tot aquest enrenou no en sabien res. La ciutat de Barcelona va viure uns dies de molta tensió i això va fer que, amb l'enfrontament entre patrons i treballadors, alguns d'ells foren assassinats. És el que es coneix com a pistolisme.

El conflicte de la vaga va començar a l'empresa Riegos y Fuerzas del Ebro, filial de la Barcelona Traction Light and Power, quan van ser acomiadats vuit treballadors del sector de facturació. El dia 5 de febrer de 1919 la resta de personal de facturació es va declarar en vaga. La resposta de l'empresa va ser acomiadar a 140 treballadors. El dia 21 de febrer la CNT declarava la vaga a tot el sector i les empreses participades per la Canadenca. Barcelona, sense electricitat i transport, era un caos. Tot es va paraitzar, i entre 3000 i 4000 vaguistes són tancats al castell de Montjuïc.

El govern central i la Corona estaven espantats. Les notícies que arriben des de Barcelona cada dia

eren més greus i alarmants. La capital estava completament paraitzada i la vaga s'estenia a altres poblacions. Davant aquesta situació, el govern espanyol decideix enviar a Barcelona com a governador civil amb plens poders Carles Montañés. Era l'home que coneixia perfectament tant els líders sindicals com els empresaris.

Montañés va obligar el director gerent de la Canadenca, Frank Fraser Lawton, a acceptar la mediació. D'altra banda, Montañés allibera a Salvador Seguí, el principal líder sindical, i arriba a un acord amb els treballadors.

Per subscriure l'acord els líders sindicals van convocar per al 19 de març una gran assemblea a la plaça de braus de les Arenes, on hi van assistir més de 20.000 treballadors.

Davant d'aquesta gran multitud van parlar, entre d'altres, Simó Pierra i Salvador Seguí. Al míting es va fer públic que l'empresa acceptava les condicions dels treballadors i aquests decidien tornar a la feina. Malgrat que la majoria dels milers de presos havien estat alliberats, el capità general de Catalunya, Joaquim Milans del Bosch, no va voler deixar sortir una dotzena de treballadors, perquè afirmava que eren presos que havien estat militaritzats i que s'havien negat a complir les ordres. Aleshores els pactes es van trencar i la vaga va continuar.

Malgrat que Montañés ho nega, segons el testimoni d'alguns líders sindicals va ser visitat pels militars i després acompanyat per una parella de la guàrdia civil fins a l'estació de França. Allí, el van posar en un tren i el van enviar cap a Madrid. Atesa la situació, el president del govern central, el comte de Romanones, va reaccionar per sorpresa i, tal com havia acordat amb Montañés, decretava oficialment les 8 hores de feina i tot seguit presentava la dimissió al Rei.

Heineman havia guanyat la primera gran batalla contra Montañés, però no la guerra.

Cua per comprar carbó a Barcelona durant les apagades provocades per la vaga de la Canadenca
BRANGULÍ / ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA

* Article publicat a la Vanguardia amb data del 19 de març de 2019

#FESLONOU DENOU

JA NO T'HI CAP
EL BUFET?

VEN-TEL

FES-LO
NOU DE NOU

ABANS DE LLENÇAR-LO

RESIDUS.GENCAT.CAT

Generalitat
de Catalunya

7,5 Milions
de futurs